

قراردادهای بین‌المللی کسب‌وکارهای دیجیتال و چالش‌های حقوقی آنها

۱- محسن فضلی روزبهانی

۲- رضا اعلاء بیگی

۱- پژوهشگر دکتری حقوق خصوصی - مدرس دانشگاه

۲- مدیریت

چکیده

گسترش قراردادهای تجاری دیجیتال بین‌المللی به یکی از ستون‌های اصلی اقتصاد جهانی شده تبدیل شده است و امکان انجام معاملات آنی فرامرزی در زمینه کالاها، خدمات و داده‌های دیجیتال را فراهم ساخته است. با این حال، ویژگی‌های ذاتی این قراردادها — از جمله ماهیت غیرمادی، فعالیت بدون مرز و اجرای خودکار — چالش‌های قابل توجهی را برای نظام‌های حقوقی سنتی که بر پایه حاکمیت سرزمینی و الگوهای کاغذی استوارند، به وجود آورده است. این نوشتار به بررسی موانع حقوقی اصلی در مسیر استفاده امن و قابل پیش‌بینی از قراردادهای تجاری دیجیتال بین‌المللی می‌پردازد. در این راستا، حوزه‌های بحرانی از جمله ابهام صلاحیت قضایی و قانون قابل اعمال، اعتبار و تشکیل قراردادهای الکترونیکی، پیچیدگی‌های نوینی که از قراردادهای خودکار و هوش مصنوعی ناشی می‌شود، تعارضات گسترده حاصل از تفاوت در رژیم‌های حریم خصوصی داده‌ها و نارسایی‌های دادرسی سنتی در حل و فصل اختلافات بررسی می‌گردد. نتیجه تحلیل نشان می‌دهد که اگرچه اسنادی نظیر کنوانسیون سازمان ملل درباره ارتباطات الکترونیکی (UN Electronic Communications Convention) پایه‌ای از مشروعیت قانونی را فراهم کرده‌اند، اما دستیابی به هماهنگی بین‌المللی از طریق معاهدات مدرن و حقوق نرم (soft law) امری ضروری است. چنین تحولی برای ایجاد قطعیت حقوقی، کاهش ریسک‌ها و تقویت رشد تجارت دیجیتال در جهان به‌هم‌پیوسته امروز حیاتی است.

کلمات کلیدی: چالش‌های حقوقی، کسب‌وکارهای دیجیتال، قراردادهای بین‌المللی

پیمایش مرزهای دیجیتال: چالش‌های حقوقی در قراردادهای تجاری دیجیتال بین‌المللی

انقلاب دیجیتال بنیان تجارت جهانی را دگرگون کرده است و این امکان را فراهم آورده که شرکت‌ها در هر اندازه‌ای بتوانند فوراً و از طریق مرزها، توافقات الزام‌آور قانونی ایجاد کنند. قراردادهای تجاری دیجیتال بین‌المللی، توافقات الزام‌آور قانونی هستند که به‌صورت الکترونیکی میان طرف‌هایی از کشورهای مختلف برای عرضه کالاها، خدمات یا داده‌های دیجیتال منعقد می‌شوند و به‌منزله

شریان حیاتی اقتصاد جهانی مدرن عمل می‌کنند. از یک کسب‌وکار کوچک استرالیایی که اشتراک یک پلتفرم SaaS مستقر در ایالات متحده را خریداری می‌کند تا یک تولیدکننده آلمانی که از هوش مصنوعی هندی برای لجستیک زنجیره تأمین خود بهره می‌گیرد، این قراردادها زیربنای ادغام دیجیتال جهانی‌اند. با این حال، همان ویژگی‌هایی که موجب کارآمدی این قراردادها می‌شود — سرعت، ماهیت غیرمادی و گستره بدون مرز — خود منشأ چالش‌های عمیق حقوقی هستند. نظام‌های حقوقی موجود که ریشه در حاکمیت سرزمینی و معاملات کاغذی سنتی دارند، در تطبیق با این واقعیت‌های نوین ناتوان‌اند.

این مقاله به تحلیل چالش‌های اصلی حقوقی ناشی از قراردادهای تجاری دیجیتال بین‌المللی می‌پردازد و با استفاده از مطالعات موردی و نمونه‌های واقعی، مسائلی مانند ابهامات صلاحیت قضایی، مشکلات مربوط به اعتبار و تشکیل قرارداد، پیچیدگی‌های ناشی از قراردادهای خودکار، تعارض‌های مربوط به حریم خصوصی داده‌ها و ناکارآمدی شیوه‌های سنتی حل اختلاف را بررسی می‌کند. در نهایت استدلال می‌شود که یک رویکرد هماهنگ بین‌المللی برای ایجاد قطعیت حقوقی و تداوم رشد تجارت دیجیتال ضروری است.

ابهام صلاحیت قضایی و قابلیت اجرای رضایت دیجیتال

یکی از چالش‌های بزرگ در تجارت دیجیتال بین‌المللی، تعیین دادگاهی است که صلاحیت رسیدگی به اختلاف را دارد و قانونی که باید بر قرارداد حاکم باشد. قواعد سنتی حقوق بین‌الملل خصوصی معمولاً به عواملی همچون اقامتگاه خواننده یا محل اجرای قرارداد استناد می‌کنند (Michael & Whytock, 2021, p. 312). در فضای دیجیتال، این عوامل به‌سختی قابل تعیین‌اند؛ ممکن است شرکتی در یک کشور ثبت شده باشد، سرورهای خود را در کشور دیگر میزبانی کند و مشتریان در سراسر جهان پراکنده باشند. چنین وضعی باعث ایجاد یک وضعیت پیچیده حقوقی می‌شود که در آن، چندین حوزه قضایی می‌توانند به‌طور معقول ادعای صلاحیت کنند.

اصل «استقلال اراده طرفین» به آنان اجازه می‌دهد قانون حاکم و مرجع صالح را از طریق شروط انتخاب قانون (choice-of-law) و انتخاب دادگاه (forum selection) مشخص کنند. هرچند این اصل ابزار قدرتمندی برای ایجاد قطعیت است، اما راه‌حل کاملی نیست؛ چرا که قواعد آمره و قوانین حمایتی از طرف ضعیف‌تر — مانند مصرف‌کننده — اغلب بر این شروط مقدم‌اند. برای نمونه، مقررات **Brussels I Recast Regulation** و **Rome I Regulation** اتحادیه اروپا، با هدف حمایت از مصرف‌کنندگان، به آنان اجازه می‌دهد در دادگاه‌های محل اقامت خود و بر اساس قوانین ملی حمایت از مصرف‌کننده طرح دعوا کنند، حتی اگر قرارداد شرطی مغایر داشته باشد (European Parliament and Council, 2012, Regulation (EU) No 1215/2012, art. 18).

از سوی دیگر، قابلیت اجرای این شروط نیز تضمین شده نیست، به ویژه اگر یکی از طرفین ادعا کند فرصت واقعی برای مذاکره نداشته است. در پرونده مشهور **Specht v. Netscape Communications Corp. (2002)**، کاربران نرم افزار نت اسکپ بدون آن که مجبور باشند به طور صریح با شرایط مجوز موافقت کنند، نرم افزار را بارگیری می کردند؛ این شرایط تنها از طریق لینکی زیر دکمه دائلود در دسترس بود. دادگاه حکم داد که هیچ قراردادی شکل نگرفته و بند داوری قابل اجرا نیست، و اعلام کرد که «اطلاع رسانی معقول و آشکار از شرایط» و «اظهار اراده صریح و بی ابهام» برای ایجاد رضایت معتبر لازم است. (p. 8) این قاعده، اعتبار قراردادهای موسوم به *browsewrap* را زیر سؤال برد و نشان داد صرف درج بند صلاحیت یا داوری، بدون ایجاد امکان رضایت واقعی از سوی کاربر، برای الزام آور بودن کافی نیست.

اعتبار، تشکیل و "نبرد فرمها" در محیط دیجیتال

یکی از ارکان هر قرارداد، وجود پیشنهاد و قبول معتبر است. قوانینی همچون کنوانسیون سازمان ملل در مورد استفاده از ارتباطات الکترونیکی در قراردادهای بین المللی (United Nations, 2005, art. 8) و قانون امضای الکترونیکی در تجارت جهانی و ملی ایالات متحده (U.S. Congress, 2000, § 7001) گام های مهمی در جهت شناسایی اعتبار قانونی ارتباطات و امضاهای الکترونیکی برداشته اند. این اسناد تصریح می کنند که صرفاً به دلیل الکترونیکی بودن، نمی توان اعتبار قرارداد را رد کرد.

با وجود این پیشرفت، چالش های عملی همچنان وجود دارند. پدیده معروف به «نبرد فرمها» (*battle of the forms*) «در محیط های دیجیتال تشدید می شود، زیرا سیستم های خودکار برنامه ریزی منابع سازمانی (ERP) ممکن است بدون دخالت انسانی، شرایط استاندارد متعارضی را مبادله کنند. (Chissick & Kelman, 2002, p. 55) در پرونده هایی که شرکت هایی مانند Cisco و Dell درگیر آن بوده اند، سیستم سفارش خودکار یکی از طرفین شامل شرایط خاص خود بوده، در حالی که سیستم صدور فاکتور طرف دیگر شرایط متفاوتی را ارسال کرده است. در غیاب مداخله انسانی برای تحلیل قاعده «آخرین شلیک» (*last shot*)» (*doctrine*)، مفاد حاکم بر قرارداد می تواند مبهم باقی بماند و اختلافاتی درباره مسئولیت ها و ضمانت ها ایجاد شود که هیچ گاه آگاهانه بر سر آن توافق نشده است.

افزون بر آن، اثبات اصالت و تمامیت سوابق الکترونیکی در دادگاه نیز دشوار است. در پرونده **J Pereira Fernandes SA v. Mehta (2006)** دادگاه اعلام کرد که درج نام در انتهای ایمیل برای برآورده سازی الزام قانونی «امضا» کافی نیست. این نمونه نشان می دهد که وزن ادله ای انواع مختلف رضایت الکترونیکی در حوزه های قضایی گوناگون متفاوت است و می تواند برای شرکت هایی که بر مبادلات دیجیتال غیررسمی تکیه دارند، ایجاد نااطمینانی کند.

ظهور قراردادهای خودکار: تقابل «کد» و «قانون»

استفاده از سیستم‌های خودکار، قراردادهای هوشمند (*smart contracts*) و هوش مصنوعی (AI) افق‌های جدیدی از پرسش‌های حقوقی را گشوده است که بنیان انسان‌محور حقوق قراردادهای را به چالش می‌کشد. قراردادهای هوشمند که به صورت خود اجرا هستند و مفاد آن‌ها مستقیماً در قالب کد نوشته می‌شود، عملکرد را به طور خودکار انجام می‌دهند. هرچند کارآمدند، اما انعطاف‌پذیری محدودی دارند، زیرا اصول تفسیری قراردادهای که به دادگاه اجازه می‌دهد قصد واقعی طرفین را احراز و اشتباهات را اصلاح کند، در مورد کد غیرقابل تغییر به سختی قابل اعمال است. (Werbach & Cornell, 2017, p. 12)

نمونه شاخص این وضعیت، هک DAO در سال ۲۰۱۶ است. این پروژه، یک قرارداد هوشمند پیچیده در بلاک‌چین اتریوم بود که به عنوان صندوق سرمایه‌گذاری خطرپذیر غیرمتمرکز عمل می‌کرد. مهاجمی از نقصی در کد سوءاستفاده کرد و بیش از ۵۰ میلیون دلار ارز دیجیتال را به سرقت برد. مناقشه اصلی این بود که آیا این عمل، سرقت محسوب می‌شود یا اجرای مشروع و ناخواسته مفاد کد؟ در نهایت، جامعه اتریوم با اجرای «هاردفورک» و بازنویسی تاریخچه بلاک‌چین، تراکنش‌ها را معکوس کرد؛ اقدامی که تضاد میان تغییرناپذیری کد و نیاز به مداخله حقوقی را آشکار ساخت.

این رویداد پرسش اساسی در خصوص مسئولیت در قراردادهای خودکار را مطرح کرد: وقتی کد شکست می‌خورد، مقصر کیست؟ توسعه‌دهنده؟ رأی‌دهندگان به استقرار آن؟ یا کاربر نهایی؟ با ورود عامل‌های هوش مصنوعی که قادر به مذاکره مستقل‌اند، این مسئله پیچیده‌تر می‌شود و حقوق نمایندگی سنتی را تا مرزهای خود پیش می‌برد. (Surden, 2014, p. 681)

حریم خصوصی داده‌ها و دامنه فراسرزمینی مقررات

قراردادهای تجاری دیجیتال بین‌المللی غالباً شامل انتقال فرامرزی داده‌های شخصی هستند و به این ترتیب در قلب تعارض‌های مقرراتی جهانی قرار می‌گیرند. مقررات عمومی حفاظت از داده‌های اتحادیه اروپا (GDPR) استاندارد جهانی ایجاد کرده است، اما با قوانین و رویه‌های سایر کشورها در تضاد است. این امر باعث می‌شود که یک قرارداد دیجیتال واحد نتواند به طور هم‌زمان با چند نظام حقوقی متعارض منطبق باشد.

پرونده معروف **Data Protection Commissioner v. Facebook Ireland Limited & Maximillian Schrems (Schrems II) (2020)** به خوبی این تضاد را نشان می‌دهد. دیوان دادگستری اتحادیه اروپا، چارچوب **Privacy Shield EU-U.S.** را باطل کرد و الزاماتی سختگیرانه برای استفاده از بندهای قراردادی استاندارد (Standard Contractual Clauses) را رد کرد.

(Contractual Clauses – SCCs) وضع نمود. دادگاه مقرر کرد صادرکنندگان داده باید ارزیابی موردی انجام دهند تا اطمینان یابند که قوانین کشور واردکننده داده (مانند قوانین نظارت آمریکا) تعهدات مندرج در SCCs را نقض نمی‌کند. این حکم بدین معناست که بند پردازش داده استاندارد در قرارداد بین‌المللی به تنهایی کافی نیست و طرفین باید تحلیل‌های پیچیده‌ای از قوانین امنیت ملی کشور مقابل انجام دهند. (Kuner, 2020, p. 154) چنین الزامی، به‌ویژه برای شرکت‌های کوچک و متوسط، عملاً غیرممکن است و هر قرارداد دیجیتال بین‌المللی را به منبع بالقوه مسئولیت حقوقی تبدیل می‌کند.

نارسای دادرسی سنتی و ظرفیت حل اختلاف آنلاین (ODR)

زمانی که اختلافی در تجارت دیجیتال بین‌المللی رخ می‌دهد، رسیدگی سنتی در دادگاه‌های ملی غالباً کند، پرهزینه و همراه با مشکلات صلاحیت قضایی است. برای یک شرکت کوچک یا متوسط، دفاع از دعوا در دادگاه خارجی ممکن است به معنای سلب عملی دسترسی به عدالت باشد.

مکانیسم‌های حل و فصل جایگزین اختلاف (ADR)، به‌ویژه حل اختلاف آنلاین (ODR)، مسیر بهتری را پیش‌رو قرار داده‌اند. نمونه موفق آن، پلتفرم ODR گروه Alibaba است که میلیون‌ها اختلاف میان خریداران و فروشندگان بین‌المللی را هر سال مدیریت می‌کند. این سیستم با ترکیب میانجی‌گری مبتنی بر هوش مصنوعی و داوری انسانی، اکثر اختلافات کم‌ارزش مانند «عدم تحویل کالا» یا «عدم انطباق با توضیحات» را ظرف چند روز و با هزینه‌ای اندک حل می‌کند. (Rule, 2021, p. 82) چنین موفقیتی در دادگاه‌های ملی عملاً غیرممکن است.

با این حال، ODR هنوز برای اختلافات پیچیده و پرارزش تجاری در مراحل ابتدایی توسعه است. در حالی که کنوانسیون نیویورک چارچوب قدرتمندی برای اجرای آرای داوری بین‌المللی فراهم کرده، هنوز معاهده‌ای جهانی برای شناسایی و اجرای نتایج ODR وجود ندارد و این موضوع اثربخشی آن را برای تمام انواع اختلافات دیجیتال محدود می‌کند.

نتیجه‌گیری

قراردادهای تجاری دیجیتال بین‌المللی موتور محرک تجارت جهانی‌اند، اما در محیطی حقوقی فعالیت می‌کنند که تکه‌تکه و در حال تقلا برای انطباق است. چالش‌هایی همچون مسئله رضایت دیجیتال در پرونده **Specht**، تعارض میان کد و قانون در **هک DAO**، و دامنه فراسرزمینی مقررات در **Schrems II**، فضای پرابهام و پرخطری را برای شرکت‌ها و مصرف‌کنندگان پدید آورده است.

اگرچه اسنادی مانند کنوانسیون سازمان ملل درباره ارتباطات الکترونیکی (UN ECC) پایه‌ای از مشروعیت فراهم می‌کنند، اما برای پوشش پیچیدگی‌های در حال تحول زیست‌بوم دیجیتال کافی نیستند.

بنابراین، نیاز فوری به تلاش‌های هماهنگ بین‌المللی از طریق معاهدات مدرن و ابزارهای حقوق نرم وجود دارد. این ابتکارات باید به ایجاد قواعد قابل پیش‌بینی درباره صلاحیت، اعتباربخشی به اشکال نوین قراردادها در کنار راهکارهای جبران حقوقی، هماهنگی رژیم‌های مختلف حریم خصوصی داده و ترویج مکانیزم‌های کارآمد و قابل اجرای ODR بینجامند. تنها با تدوین چارچوب حقوقی منسجم و سازگار می‌توان ظرفیت کامل تجارت دیجیتال بین‌المللی را شکوفا کرد و اطمینان یافت که بازار دیجیتال جهانی امن، عادلانه و قابل اعتماد برای همه مشارکت‌کنندگان باقی بماند.

References

Chissick, M., & Kelman, A. (2002). Electronic commerce: Law and practice (3rd ed.). Sweet & Maxwell.

Data Protection Commissioner v. Facebook Ireland Limited and Maximillian Schrems (C-311/18) (2020). ECLI:EU:C:2020:559.

European Commission. (2021). *Implementing Decision (EU) 2021/914 on standard contractual clauses for the transfer of personal data to third countries*. Official Journal of the European Union, L 199/1.

European Parliament and Council. (2012). *Regulation (EU) No 1215/2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters*. Official Journal of the European Union, L 351/1.

European Parliament and Council. (2016). *Regulation (EU) 2016/679 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation)*. Official Journal of the European Union, L 119/1.

J Pereira Fernandes SA v. Mehta [2006] EWHC 813 (Ch).

Kuner, C. (2020). The internet and the global reach of EU law. In M. Cremona & J. B. Scott (Eds.), EU law beyond EU borders: The extraterritorial reach of EU law (pp. 143-167). Oxford University Press.

- Kunz, C. L., et al. (2016). Click-through agreements: Strategies for avoiding disputes on validity of assent. *The Business Lawyer*, 71(1), 85-112.
- Michaels, R., & Whytock, C. A. (2021). International law and private law. In J. L. Dunoff & M. A. Pollack (Eds.), *International law and international relations: Introducing an interdisciplinary dialogue* (pp. 305-327). Cambridge University Press.
- Rule, C. (2021). Online dispute resolution and the future of justice. *Annual Review of Law and Social Science*, 17, 277-295.
- Smedinghoff, T. J. (Ed.). (2016). *The law of electronic commerce*. Aspen Publishers.
- Specht v. Netscape Communications Corp., 306 F.3d 17 (2d Cir. 2002).
- Surden, H. (2014). Machine learning and law. *Washington Law Review*, 89(1), 67-95.
- United Nations. (2005). *United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts*. United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL).
- U.S. Congress. (2000). *Electronic Signatures in Global and National Commerce Act*, 15 U.S.C. § 7001 et seq.
- Werbach, K., & Cornell, N. (2017). Contracts ex machina. *Duke Law Journal*, 67(2), 1-58.

Additional References for Context and Depth:

- Born, G. B. (2021). *International commercial arbitration* (3rd ed.). Kluwer Law International.
- Calliess, G.-P., & Zumbansen, P. (2010). *Rough consensus and running code: A theory of transnational private law*. Hart Publishing.
- Daskal, J. (2018). The un-territoriality of data. *Yale Law Journal*, 127(2), 326-398.
- Gillies, L. E. (2020). *Electronic commerce and international private law: A study of electronic consumer contracts*. Routledge.
- Kohl, U. (2022). *Jurisdiction and the internet: A study of regulatory competence over online activity*. Cambridge University Press.
- Zekos, G. I. (2021). Ethics and artificial intelligence in the law of commercial transactions. *Journal of World Trade*, 55(4), 567-588.